

УДК 338.2:65.01

МЕТОДОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЗОРОСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ ПІДПРИЄМСТВ<http://orcid.org/0000-0001-6387-2840>

Чумак Оксана Володимирівна, к.е.н., доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування ПАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна академія управління персоналом»

Oksana Chumak, Ph.D. in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Department of Finance, Banking and Insurance PJSC Higher education institution Interregional Academy of Personnel Management

O. Chumak, Methodological provision of transparency of economic activity of state-owned enterprises.

The lack of disclosure of objective information on the results of activities and the property status of state-owned enterprises does not allow understanding the processes of the formation and use of their resources and the fulfillment of the purpose of creation and operation. Therefore, there is a need to introduce tools and mechanisms that will ensure transparency and symmetrical alignment of the economic information space for stakeholders in order to get an idea of the functioning of state capital. The purpose of the article is to justify the methodological provision of transparency of the economic activity of state enterprises in order to form and submit to the publication of qualitative indicators of reporting (financial and non-financial). The foreign and national practices of transparency and accountability of information of enterprises of the public sector are analyzed. On the basis of existing analytical studies, the rankings of some state-owned enterprises in terms of transparency are described. The content of the key methodological approaches existing in Ukraine to the disclosure of financial indicators and results of the economic activity of state enterprises is disclosed. The problems of the development of transparency of data of state enterprises are generalized and the development of corporate standards for the publication of objective information on the economic activity of state enterprises is recommended. Proposed components that take into account as much as possible the information about the implementation of activities, use of resources, aspirations for development, cooperation, etc. are given. To improve the transparency of management information on economic activity, the directions of disclosure of information on the development of state-owned enterprises are outlined. It is proposed to compile and publish reporting as an instrument of socially responsible activity, which reveals the relationship between strategy and risk, financial and non-financial indicators, corporate governance and indicators.

Чумак О. В. Методологічне забезпечення прозорості економічної діяльності державних підприємств.

Відсутність оприлюднення об'єктивної інформації про результати діяльності та майнового стану державних підприємств не дозволяє розуміти процеси формування та використання їх ресурсів й виконання мети створення й функціонування. Тому постає необхідність впровадження інструментів та механізмів, які забезпечать транспарентність та симетричне вирівнювання економічного інформаційного простору для стейкхолдерів з метою отримання уявлення про функціонування державного капіталу. Метою статті є обґрунтування методологічного забезпечення прозорості економічної діяльності державних підприємств для формування й представлення до оприлюднення якісних показників звітності (фінансової та нефінансової). Проаналізовано зарубіжну та вітчизняну практику транспарентності, підзвітності й прозорості інформації підприємств державного сектору. На основі існуючих аналітичних досліджень схарактеризовано рейтинги частини державних підприємств за рівнем прозорості. Розкрито зміст існуючих в Україні ключові методичні підходи до розкриття фінансових показників та результатів господарської діяльності державних підприємств. Узагальнено проблеми розвитку транспарентності даних державних підприємств та рекомендовано розробку корпоративних стандартів для оприлюднення об'єктивної інформації про економічну діяльність державних підприємств. Наведено компоненти, які максимально враховують складові інформації про здійснення діяльності, використання ресурсів, прагнення у розвитку, співпрацю тощо. Для підвищення транспарентності управлінської інформації про економічну діяльність окреслено напрямки оприлюднення даних, які доцільно розвивати державним підприємствам. Пропонується складання й оприлюднення звітності, як інструментові соціально відповідальної діяльності, у якій розкриваються взаємозв'язки між стратегією і ризиком, фінансовими і нефінансовими показниками, корпоративним управлінням і показниками.

Чумак О. В. Методологическое обеспечение прозрачности экономической деятельности государственных предприятий.

Отсутствие объективной информации о результатах деятельности и имущественного состояния государственных предприятий в публичном доступе не позволяет понимать процессы формирования и использования ресурсов и выполнения цели их создания. Поэтому возникает необходимость внедрения инструментов и механизмов, которые обеспечат транспарентность и симметричное выравнивание экономического информационного пространства для стейкхолдеров с целью получения информации о функционировании государственного капитала. Целью статьи является обоснование методологического обеспечения прозрачности экономической деятельности государственных предприятий для формирования и представления для публичного доступа качественных показателей отчетности (финансовой и нефинансовой). Проанализирована зарубежная и отечественная практика транспарентности, подотчетности и прозрачности информации предприятий государственного сектора. На основе существующих аналитических исследований охарактеризованы рейтинги некоторых государственных предприятий по уровню прозрачности. Предоставлена характеристика существующих в Украине ключевых методических подходов по раскрытию финансовых показателей и результатов хозяйственной деятельности государственных предприятий в отчетности. Осуществлен обзор проблем развития транспарентности данных государственных предприятий и рекомендованы корпоративные стандарты для обнародования объективной информации об экономической деятельности государственных предприятий, которые предстоит разработать. Предложены компоненты, максимально учитывающие составляющие информации об осуществлении деятельности, использовании ресурсов, направлениях развития, сотрудничестве. Для повышения транспарентности управленческой информации об экономической деятельности обозначены направления, которые целесообразно освещать публично государственным предприятиям. Предлагается составление и обнародование отчетности, как инструмента социально ответственной деятельности, в которой раскрываются взаимосвязи между стратегией и риском, финансовыми и нефинансовыми показателями, корпоративным управлением и показателями деятельности.

Постанова проблеми. Оцінка ефективності діяльності державних підприємств (ДП) за умов цифрової економіки, високого рівня корупції, непрозорості інформації про їх діяльність, закритість результатів діяльності та майнового стану є складним процесом, який не дозволяє отримати об'єктивну інформацію про формування та використання ресурсів ДП. За сучасних умов існує асиметрія інформації у економічному просторі, яка характеризує різний рівень доступу до інформації або її брак, на що привертається увага вчених світу. У результаті виникають різні інтерналиї (ефекти), втрати від яких можуть бути значно вищими від трансакційних витрат на узагальнення й оприлюднення достовірної (об'єктивної) й повної інформації, як ресурсу, що має, передусім, економічну цінність. Зобов'язання України перед ЄС відповідно Угоді про Асоціацію передбачають впровадження політики зміцнення корпоративного управління, а відтак Індекс прозорості державних підприємств став інструментом виміру прозорості їх діяльності й формування корпоративної політики прозорості. Враховуючи оприлюднену на офіційних сайтах урядових установ динаміку показників ДП, їх збитковість, високий коефіцієнт зношеності необоротних активів, низькі показники фінансової незалежності, нестійкий фінансовий стан тощо, варто врахувати зарубіжний досвід та розробити дієвий механізм управління інформацією для розуміння результативності діяльності та упередження в подальшому негативних економічних явищ у діяльності ДП, як то корупція, розкрадання, шахрайство тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові напрацювання щодо забезпечення прозорості державного сектору висвітлено у працях таких вчених як: Т.І. Єфименко, О.М. Іваницької, А. В. Дем'янюка, Т. В. Кошук, М. Саприкіної, І. Курінної та піднімаються до розгляду й впровадження урядовими установами та центральними органами виконавчої влади України. Не піднімаються на належному рівні до наукової дискусії дослідниками питання прозорості та корпоративної відповідальності державних підприємств, відтак виникає наукова прогалина у підготовці й оприлюдненні результатів та ефективності їх економічної діяльності.

Виділення невирішеної проблеми. Зважаючи, що ДП можна віднести до складу сектору загального державного управління, постає нагальна необхідність впровадження інструментів та механізмів, які забезпечать транспарентність та симетричне вирівнювання економічного інформаційного простору для стейкхолдерів з метою отримання уявлення про функціонування державного капіталу.

Метою статті є обґрунтування методологічного забезпечення прозорості економічної діяльності державних підприємств для формування й представлення до оприлюднення якісних показників звітності (фінансової та нефінансової).

Результати дослідження. Відповідно Принципам корпоративного управління ОЕСР, прозорість є одним із ключових принципів корпоративного управління державних підприємств у світі. Організацією економічного співробітництва та розвитку (OECD) розглядається критичне питання легітимності та суспільної довіри, приділяючи особливу увагу етичному використанню даних громадським організаціям, конфіденційності, прозорості та ризикам, яких необхідно знати урядам і громадянам для розвитку державного сектора, керованого даними. Для поліпшення розуміння суспільством діяльності підприємств та їх взаємодії із суспільством та навколишнім середовищем, вони мають бути прозорими у своїй діяльності та реагувати на них вимоги громадськості до інформації [1, с. 28]. Забезпечення прозорості економічної діяльності державних підприємств у розвинених країнах світу досягають за рахунок нормативно-правового регулювання через встановлення відповідних імперативів. Угода про асоціацію України з ЄС містить норму, яка регламентує основоположні принципи підзвітності, прозорості, економності, ефективності й результативності у сфері управління державними фінансами (ст. 346 та 263) [2]. Кодекс фіскальної прозорості МВФ (The Fiscal Transparency Code) визначає принципи прозорості операцій у державному секторі. На сьогодні світовою тенденцією є забезпечення корпоративної прозорості діяльності підприємств як приватного так і державного сектору. Міністерством економічного розвитку і торгівлі України розроблена Методологія оцінки сайтів державних компаній, за якою встановлено, що сайти державних компаній мають низький рівень розкриття інформації, зокрема, зі сфери корпоративної соціальної відповідальності.

Серед аспектів дослідження «Прозорість корпоративної звітності: оцінка найбільших приватних та державних компаній України», яке проводиться за міжнародною методологією, розробленою Transparency International були питання щодо пов'язаних осіб та операціям в інших країнах, розкриття антикорупційної програми й організаційної прозорості [3]. У ході дослідження вивчалися веб-сайти та юридичні документи 50 державних компаній зі списку, що оприлюднило на своєму сайті Мінекономрозвитку.

За результатами діяльності державних підприємств України проведено аналіз [3], на підставі якого визначено рейтинг за рівнем прозорості інформації. На рисунок 1 винесено ті підприємства, які потрапили до вибірки та отримали бали більше 5 (вище умовної межі відповідності стандартам прозорості).

Дослідження проводилось на основі моніторингу веб-сайтів стосовно інформації про: антикорупційну політику, кодекс етики, регламенти й процедури, структуру власності, фінансову звітність, міжнародну діяльність. Найвищі показники прозорості мають ДП «НАЕК «Енергоатом», ПАТ «Укртелеком» – вони отримали по 8, 9 балів. Достатньо прозорими є компанії ПАТ «Миколаївобленерго», ПАТ «Укргідроенерго», ПАТ «Хмельницькобленерго», ДП «Укрспирт», ВАТ «Тернопільобленерго», НАК «Нафтогаз України», їхні оцінки є вищими за 7 балів. У той же час, мета дослідження й інформаційне поле вибірки не дозволили отримати інформацію про показники економічної діяльності цих та більшості інших ДП України.

За таких умов прозорість діяльності для державних підприємств є досить важливою, тому одним із елементів практики для державних підприємств, прийнятої у багатьох країнах світу, є презентація відповідальності перед громадянами шляхом відкритого публікування інформації про діяльність. Уряд України планує запровадити більш дієві механізми нагляду й управління для державних підприємств із метою забезпечення прозорості їхньої діяльності та контролю над створенням стратегічних бізнес-цілей через раціональне використання ресурсів та дотримання принципів ефективного управління ризиками. Така вимога відповідає міжнародній практиці та дозволяє об'єктивно порівняти

фінансові і операційні результати діяльності, включаючи фінансові показники, державних підприємств із результатами роботи аналогічних підприємств у приватному секторі.

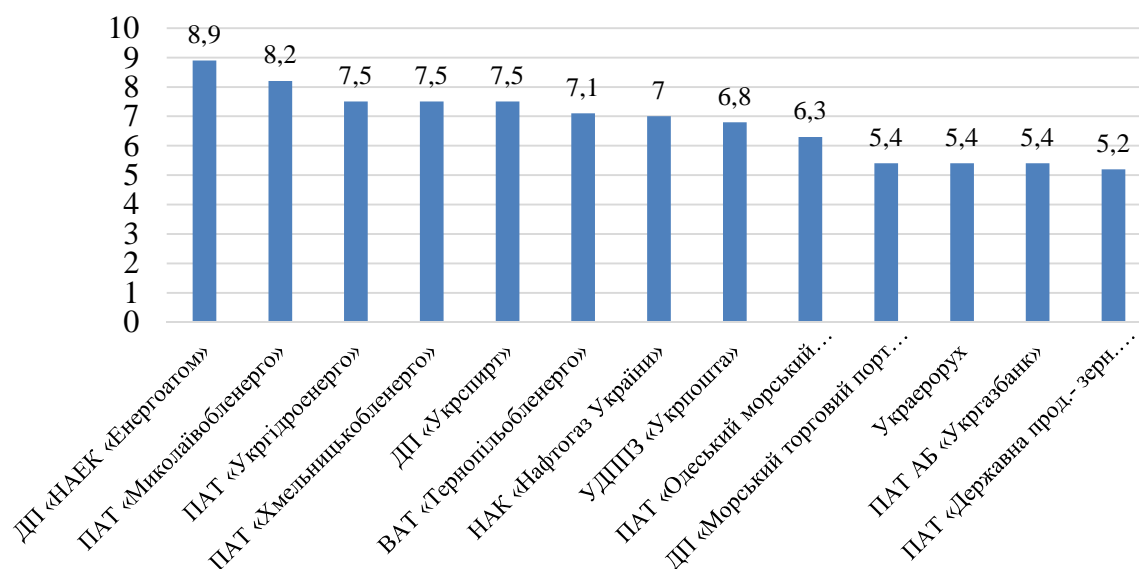

Рис. 1. Рейтинг прозорості державних підприємств (компанії, в яких доля держави складає 100% статутного фонду) за [3, с. 45]

Останніми роками Міністерством економічного розвитку та торгівлі України, громадськими організаціями, міжнародними інституціями впроваджено чимало для прозорості діяльності вітчизняних ДП: нормативно-законодавче регулювання, низка методичних рекомендацій, інформатизація низки процесів тощо. Центром «Розвиток корпоративної соціальної відповідальності» розроблено рекомендації для державних підприємств «Прозорість і корпоративна соціальна відповідальність», які ґрунтуються на методології Індексу прозорості міжнародної компанії Beyond Business (Ізраїль). За цим індексом з'являється можливість підприємству самостійно дати оцінку результатам своєї економічної діяльності, акцентуючи увагу переважно на нефінансових показниках (КСВ-стратегія, КСВ – звіт, план залучення стейкхолдерів, дотримання прав людини і антикорупційна політика, тощо) [4]. Рекомендації Міністерства економічного розвитку і торгівлі України передбачають розкриття фінансових показників та результатів господарської діяльності (основні фінансові показники діяльності компаній – ліквідність, прибутковість, ефективність використання майна та їх зміни протягом трьох років; нарахування і перерахування до бюджету відповідно до законодавства дивідендів, чистого прибутку; загальна чисельність працівників, фонд заробітної плати, заборгованість із заробітної плати, тощо).

За результатами дослідження [5, с. 20], для більшості державних компаній соціальна відповідальність бізнесу (оприлюднена інформація), здебільшого, означає розвиток і поліпшення умов праці персоналу та інвестиції в розвиток регіону, здійснення екологічних проектів, захист і підтримка споживачів та допомога воїнам АТО й мешканцям зони АТО, а решта питань залишається поза увагою керівництва й поза полем транспарентності.

Проблеми розвитку транспарентності даних ДП узагальнено на рис. 2 у вигляді циклу, за яким формується дефіцит прозорості (об'єктивної) інформації.

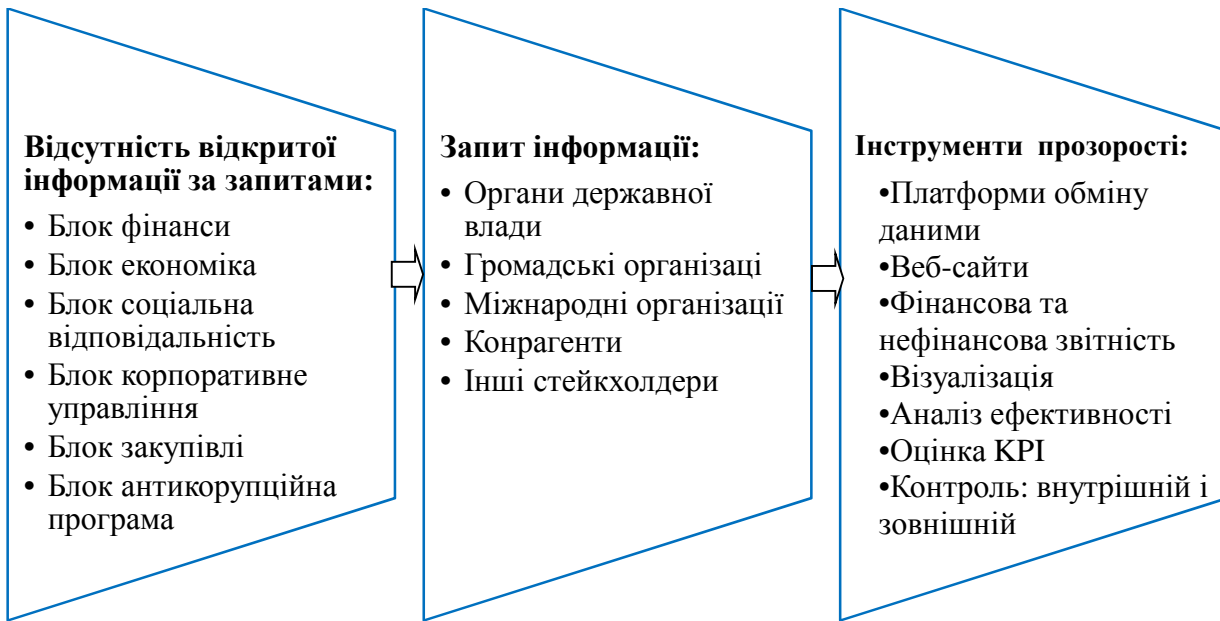

Рис. 2. Цикл виникнення дефіциту відкритої інформації про економічну діяльність державних підприємств

Відтак, ситуація, що характеризує прозорість діяльності вітчизняних ДП як низьку, вимагає розробки корпоративних стандартів для оприлюднення об’єктивної інформації про економічну діяльність державних підприємств. Архітектуру таких стандартів мають наповнювати компоненти, які представлено на рис. 3, які максимально враховують складові інформації про здійснення діяльності, використання ресурсів, прагнення у розвитку, співпрацю тощо.

Рис. 3. Категорії компонентів транспарентності інформації державних підприємств

Низка країн світу застосовує стандарти прозорості фінансової інформації у формі процедури «Know Your Client (Customer)», яка сприяє транспарентності у взаємовідносинах та дозволяє отримати й перевірити економічну та антикорупційну діяльність. Таку процедуру зазвичай, використовують фінансові установи для ідентифікації клієнта та прийняття на обслуговування, моніторингу транзакцій та управління ризиками. Отже, для вітчизняних державних підприємств доцільно зокрема, через систему блокчейну, формувати щоквартальну звітність про транзакції щодо операцій з певною граничною вартістю та такими, які впливають суттєво на фінансово-майновий стан підприємства й, відповідно, визначати ймовірні фінансові ризики.

Питанням транспарентності та її забезпечення у сфері державних фінансів загалом і фінансів державних підприємств приділяли наукову увагу такі вчені як Т.І. Єфименко, Л.І. Ловинська, О.М. Іваницька, С.С. Гасанов, Т.В. Кошук, та інші. Зокрема автори [6] у своїй роботі висвітлили передумови й окреслили шляхи підвищення прозорості фінансів державних підприємств України. Транспарентність фінансових потоків державних підприємств у системі формування доходів і здійсненні видатків сектору загального державного управління є обов'язковою передумовою фіскальної прозорості, під якою загалом, вчені розуміють повноту, зрозумілість, надійність, своєчасність і актуальність інформації про формування та використання фінансових ресурсів державного й місцевих бюджетів, а також державних соціальних фондів.

Враховуючи, що більшість зарубіжних й вітчизняних стейкхолдерів є прихильниками Керівництва ОЕСР з корпоративного управління державних підприємств [7], багато аспектів управління ДП можуть бути висвітлені залежно від того, наскільки дотримуються ці рекомендації. Такі аспекти можуть включати: корпоративну незалежність, незалежність членів правління, політичне втручання, якість інформації, ризики корупції в іноземних державах [8]. Характеризуючи складову – якість інформації, авторка зауважує, що якісна інформація складається з фінансової та нефінансової звітності щодо розкриття інформації про власність та контроль кінцевого бенефіціара, корпоративну організацію, комерційні та некомерційні пріоритети, а також відносини з зацікавленими сторонами та пов'язаними особами [8, с. 21]. Щоб сприяти прозорості та розкриттю інформації, уряди країн-членів ОЕСР вимагають від державних підприємств також відокремлювати рахунки комерційної та некомерційної діяльності [9, с. 48]. У цій роботі вказано, що для країн ЄС розмежування бухгалтерського обліку застосовується майже до всіх підприємств (державних або приватних), які отримують державні кошти або користуються спеціальними або виключними правами (методи, що використовуються для розрахунку витрат, також підлягають конкретним вимогам).

Враховуючи зазначене, доцільним вбачається складання й оприлюднення звітності, яка має містити низку показників (вимірювальних та не вимірюваних), які характеризують діяльність підприємств державного сектору та інформацію щодо бюджетного фінансування (субсидії, дотації) й напрямів використання даного виду допомоги. Звітністю, яка дає можливість об'єднати як фінансові, так і нефінансові показники та надати повну інформацію щодо діяльності суб'єкта господарювання є інтегрована, складання якої вже стало звичайною практикою для зарубіжних підприємств. У даній звітності, як інструментові соціально відповідальної діяльності компаній, розкриваються взаємозв'язки між стратегією і ризиком, фінансовими і нефінансовими показниками, корпоративним управлінням і показниками, показниками компанії та інших організацій в ланцюгу створення доданої вартості. З метою підвищення транспарентності управлінської інформації про економічну діяльність вбачаємо за необхідне розвивати такі напрямки:

- інтеграція звітності з досягнення Цілей сталого розвитку у структуру нефінансової звітності;
- публікація нефінансових звітів з вимірювальними та невимірюваними показниками;
- корпоративна соціальна відповідальність (КСВ) за усіма напрямками, відповідно стратегії КСВ ДП;

- антикорупційна політика (питання, висвітлення яких поза імперативами нормативного поля);
- ризики, які загрожують стійкому розвитку;
- звіт про управління;
- утримання та використання об'єктів соціальної інфраструктури;
- напрямки використання державного майна за окремими урядовими розпорядчими документами;
- відображення можливих витрат на бездіяльність і неможливість впровадження практики усунення фінансових втрат (наприклад, неможливість вирішення проблем, пов'язаних з шахрайством) або посилення дефіциту довіри тощо.
- структура управління та результати засідань (Протоколи) Наглядових рад;
- аудиторський висновок незалежного чи державного аудиту або Рішення Рахункової палати України.

Підвищення рівня прозорості про стан майна і результати економічної діяльності державних підприємств дозволить проаналізувати наявність чи відсутність створення вартісної й суспільної цінності через зворотні зв'язки між усіма компонентами прозорості інформації. Адже оприлюднення підсумкової інформації дозволяє визначити її вплив на якість і характер управлінських рішень щодо формування й розподілу державних ресурсів.

Висновки. Для забезпечення прозорості економічної діяльності державних підприємств необхідно удосконалення методик визначення ефективності використання ресурсів та оцінки їх діяльності, формування показників звітності для оприлюднення результатів економічної діяльності, ефективності використання людського капіталу тощо. Аналіз обґрунтування здійснення квазіфіскальних операцій відносно державних підприємств, доцільність витрат в розрізі статей, рівень корпоративного управління і функціонування є пріоритетними напрямками у реформуванні регулювання економічної діяльності даного сектору економіки. Отже виникає нагальна потреба у формуванні механізму оцінки використання ресурсів під час здійснення економічної діяльності шляхом розробки критеріальних ознак, на базі яких варто розробити систему відповідних показників, удосконалення форм звітності й визначення доцільності використання державного капіталу.

Список використаних джерел:

1. OECD (2011), *OECD Guidelines for Multinational Enterprises*, OECD Publishing. URL: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264115415-en>
2. Ukraine, EU. (2014, June 27). *Association agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union and its Member States, of the other part*. URL: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=246581344
3. Войціцький Ю., Якимчук Д. *Прозорість корпоративної звітності: оцінка найбільших приватних та державних компаній України*. Transparency International Україна. 2016
4. Курінна І. *Прозорість і корпоративна соціальна відповідальність : посібник* / І. Курінна, В. Малярчук, М. Саприкіна, М. Супрунюк, О. Трегуб – К. : Поліграфія «Юстон», 2015. 47 с.
5. Зінченко А. *Розвиток КСВ в Україні: 2010–2018* / А. Зінченко, М. Саприкіна – К. : Видавництво «Юстон», 2017. 52 с.
6. Іваницька О. М., Кошук Т. В. *Передумови та напрями підвищення транспарентності фінансів державних підприємств України*. *Фінанси України*. 2017. № 5. С. 24-38.
7. OECD (2015), *OECD Guidelines on Corporate Governance of State-Owned Enterprises, 2015 Edition*, OECD Publishing, Paris. URL: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264244160-en>
8. Sara Sultan Balbuena. *Concerns Related to the Internationalisation of State-Owned Enterprises: Perspectives from Regulators, Government Owners and the Broader Business Community*. OECD 2016, 59 p.
9. OECD (2018), *Ownership and Governance of State-Owned Enterprises: A Compendium of National Practices*. URL: <https://www.oecd.org/corporate/guidelines-corporate-governance-soes.htm>

References (BSI):

1. OECD (2011), *OECD Guidelines for Multinational Enterprises*, OECD Publishing. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.1787/9789264115415-en>
2. Ukraine, EU. (2014, June 27). *Uhoda pro asociaciyu mizh Ukrainoyu, z odniyeyi storony, ta Yevropejs'ky`m Soyuzom, Yevropejs'ky`m Spivtovary`stvom z atomnoyi enerhiyi i yikhnimy`derzhavamy`-chlenamy`, z inshoyi*

- storony` [Association agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union and its Member States, of the other part]. Retrieved from http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=246581344
3. Voitsitskiy, Iu., Yakymchuk, D. (2016). *Prozorist korporatyvnoi zvitnosti: otsinka naibilshykh pryvatnykh ta derzhavnykh kompanii Ukrainy* [Transparency of corporate reporting: assessment of the largest private and state companies in Ukraine]. Transparency International Ukraina – Transparency International Україна [in Ukrainian].
 4. Kurinna, I., Maliarchuk, V., Saprykina, M., Supruniuk, M., Trehub, O. (2015). *Prozorist i korporatyvna sotsialna vidpovidalnist* [Transparency and Corporate Social Responsibility]. Kyiv: Polihrafia «Iuston» [in Ukrainian].
 5. Zinchenko, A., Saprykina, M. (2017). *Rozvytok KSV v Ukraini: 2010–2018* [CSR Development in Ukraine: 2010–2018]. Kyiv: Vydavnytstvo «Iuston» [in Ukrainian].
 6. Ivanytska, O. M., Koshchuk, T. V. (2017). *Peredumovy ta napriamy pidvyshchennia transparentnosti finansiv derzhavnykh pidpriemstv Ukrainy* [Preconditions and directions of increase of transparency of finance of state enterprises of Ukraine]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 5, 24-38 [in Ukrainian].
 7. OECD (2015), *OECD Guidelines on Corporate Governance of State-Owned Enterprises*, 2015 Edition, OECD Publishing, Paris. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.1787/9789264244160-en>
 8. Sara Sultan Balbuena. *Concerns Related to the Internationalisation of State-Owned Enterprises: Perspectives from Regulators, Government Owners and the Broader Business Community*. OECD 2016, 59 p. [in English].
 9. OECD (2018), *Ownership and Governance of State-Owned Enterprises: A Compendium of National Practices*. Retrieved from <https://www.oecd.org/corporate/guidelines-corporate-governance-soes.htm>

Ключові слова: державні підприємства; транспарентність інформації; соціальна відповідальність; нефінансові показники; прозорість економічної інформації; корпоративне управління.

Ключевые слова: государственные предприятия; транспарентность информации; социальная ответственность; нефинансовые показатели; прозрачность экономической информации; корпоративное управление.

Keywords: state-owned enterprises; transparency of information; social responsibility; non-financial indicators; transparency of economic information; corporative management.

Рецензент: Крутова А.С., завідувач кафедри фінансів, аналізу та страхування, Харківський державний університет харчування та торгівлі, д.е.н., професор

Перевірено на плагіат системою: <https://corp.eu.unicheck.com/library/viewer/report/1000083609>